

BREU NOTÍCIA SOBRE EL TEATRE¹

E. B.

Al costat de la producció teatral popular com les representacions de tipus religiós o els jocs de pallissa, amb una certa vigència, pràcticament, fins el presente segle², el teatre en la nostra llengua aparegué, en aquestes comarques del sud, durant la segona meitat del segle dènou. Tres són els nuclis principals d'activitat teatral: les ciutats d'Alacant, Elx i Alcoi.

1.—L'activitat dramàtica a Alacant.

Alacant fou la ciutat que més activitat teatral tingué, tant de representacions com d'edició d'obres en el període que va des del 1860 al 1938. Tot fa indicar que l'inici se situa en l'estrena de *Un fill digne d'Alacant o entusiasmo contra el moro* (1860) de Francesc Tordera (1826-1899), autor de poesia de caire popular i d'obres de teatre, algunes de les quals no foren representades³. De la seua producció destaca l'obra esmentada que no sols fou representada el 1860, sinó també editada el mateix any⁴. Es tracta d'una obra de propaganda política a favor de la guerra d'Àfrica, que havia declarat el govern D'Odonell a l'emperador del Marroc el 1859. A través de catorze escenes, Tordera desplega un conflicte sentimental al si d'una família formada pel matrimoni de Saoro i Rosa i els seus dos fills: Mateu i Maria. La família rep, com a hoste, un sargent de l'exèrcit espanyol, Juan,

¹ Aquestes breus notes pretenen donar notícia de l'existència d'una producció teatral en aquestes comarques més que oferir un estudi exhaustiu sobre el tema.

² Vid. R. ALTAMIRA, *Arte y realidad*, Barcelona, 1921, p.155, i ANTONI RÒDENAS MARHUENDAS, *D'Azorín i el país meu*, Ed. L'Estel, València, 1973, p. 55.

³ Obres con *Casament y mich ó danza en la Villa-Vella* (estrenada en el teatre Principal d'Alacant) i *La velada de un mortichol*, Vid. Manuel RICO, *op. cit.*, Vol. 1, pp. 522-27; i també M. SANCHIS GUARNER, *Els inicis del teatre valencià modern, 1845-1874*, València, Institut de Filologia Valenciana, 1980, p. 45.

⁴ Imprenta y litografía de la V. de Carratala, Alicante, 1960.

que és a punt d'embarcar-se cap a Àfrica i que acaba enamorant-se de Maria, a qui ja coneixia. Alhora que Mateu —el germà d'aquesta— que no està gens content amb el seu festeig, també decideix anar-se'n a la guerra. Els pares, no solament accepten la notícia de bon grat, sinó que s'afegeixen a l'expedició.

L'obra es caracteritza pel seu transfons moralista i patriòtic. Els personatges estan poc aprofundits, puix que es tracta de projectar unes idees esquemàtiques que l'autor voldria que tingueren tots els ciutadans, açò és: que foren honrats, treballadors i, sobretot, patriotes. De la núvia de Mateu, els comentaris que arriben sobre la manca d'aquestes virtuts són prou eloqüents:

ella es molt lechuvina
vol que'l chic, porte tuina,
y si no la dú, el sofoca.
Es també molt carantoñera,
y en tot lo mon gasta bulla,
no cús, li puncha la'ulla.

(p.10)

El conflicte central de l'obra és la lluita entre els sentiments afectius i els deures patriòtics, que es ressolen a favor dels segons, tot i que d'una manera especial, en el cas de Maria i Juan, coincideixen. Tota l'obra està impregnada d'allusions bèl·liques, d'inflamades evocacions patriòtiques i de mixtificacions de l'heroïtat. Així, Saoro és capaç de prescindir de la menja per veure solament l'espectacle de les tropes espanyoles preparades per embarcar-se a l'Àfrica. Els motius que addueix l'autor per mantenir la guerra són, en primer lloc, els fets de la sang i de la religió, però sobretot es tracta d'un imperatiu patriòtic:

Sempre Alacant ha tengut,
la fama de patriótica,
y orgullós tindrè eixa nota,
hasta dins de la taut,

(p.28)

L'obra acaba amb una crida per tal que la població s'alliste voluntària a les tropes espanyoles:

Anem tots, y á campaña,
als Riffeños invadim,
i en fets de armes desmentim,
als que creheun quén España
l'antiu valor no tenim.

(p.31)

És interessant recordar que la guerra d'Àfrica havia produït en el teatre català diverses obres referides a l'afer, que han estat analitzades per Xavier Fàbregas a *Teatre d'agitació política*⁵. D'entre les obres que tracten el tema, en trobem unes que es mostren apologetiques i propagandistes, com les de Ferrer i Fernández, mentre que altres, com les de Frederic Pitarra, presenten un cotingut molt irònic i crític sobre la guerra i en les quals, com diu Fàbregas, Pitarra «procedeix a fer una caricatura dels esclats estusias-tes (...); davant l'entusiasme oposa l'escepticisme, davant el mite la magra realitat de cada dia»⁶. Tordera se situa a les antípodes de l'actitud de Pitarra, i en la línia de Ferrer i Fernández.

A partir de llavors, el teatre alacantí no deixà de produir peces, la major part de les quans se situen en allò que els seus autors defineixen com «joguets bilingües». Es tracta d'obres curtes, construïdes per fer riure a través de desplegament de relacions sentimentals, amb situacions jocoses, i que, quasi sempre, acaben en casaments. Entre les peces que caldria inventariar tenim: *Un consell de família* (1862) de José Vitorio Mora, *El cullerot* (1886) de José Borràs y Marco, *Micos y mones o el esteno de la palsa* (1888) de V. E. Miquel, *Carmelo el tonto o tots d'un ventre* (1888) de Ricard Civera, *Tonet l'alacantí* (1890) d'Ildefons Llorent, *Mambises en Muchamel* (1897) de Pascual Orozco. L'autor més destacat, en aquesta línia, fou Manuel Rubert Mollà, autor de diverses obres teatrals també en castellà⁷, i que en la nostra llengua escriví *Colahuet y sa cosina*⁸ (1895), on descriu, en clau còmica, un enamorament apressat entre dos cosins que volien ser religiosos en un primer moment; *Cuatro casos fulminants*⁹ (1905), obra que segueix la mateixa línia que l'anterior, però amb més complexitat d'intriga, i *Nelo y sa cuñà*¹⁰, estrenada el 1906, que descriu les picabaralles entre dos cunyats que comparteixen la mateixa casa per herència i que acaben amb un enamorament accelerat.

Fins els anys trenta el teatre alacantí sembla que no superà aquest estancament temàtic procliu al tractament de temes intranscendents, cercant la hilaritat a través d'obres amb una mateixa estructura escènica i uns personatges que mai no passen la barrera de l'esteriotip. Serà ja prou tardanament quan apareixeran obres destacades, com *La masera*¹¹ de Ferrándiz Torremocha, veritable drama rural, allunyat de qualsevol consideració humorística o d'apologia política i *El secret*¹², de Coloma Pellicer el funda-

⁵ Ed. 62, Barcelona, 1969, pp. 61-82.

⁶ *Ibid.*, p. 68.

⁷ *Vida por honra*, Alicante 1904, *Prueba de almas*, 1908, *Las perlas mejores*, 1911.

⁸ Tipográfico de A. Reus, Alicante 1895, 34 pàgs.

⁹ Imprenta Hijos de V. Costa, Alicante 1905, 32 pàg.

¹⁰ Hijos de V. Costa impresores, Alicante 1908, 25 pàg.

¹¹ Imprenta El Luchador, Alacant, 1930, 26 pàg.

¹² Imprenta Hijos Costa, Alacant, 1930.

dador del *Tio Cuc*. Aquesta darrera esdevé, així mateix, una obra interessant quant a la construcció, puix que desenrotlla dues accions paral·lelament que es corresponen a dues relacions matrimonials de parelles de diversa classe social. Mentre en un primer moment sembla que els guanyadors siguin els de la classe acomodada, el resultat final és el contrari, i després d'haver passat deu anys, aquesta família descobreix una relació d'adulteri que taca l'honor social, mentre que l'altra en roman feliç.

El conjunt del teatre dels anys trenta, així com l'anterior, ha estat poc estudiat; tanmateix, caldria esmentar la fama que assolí la companyia de Paco Hernández amb un repertori d'obres, valencianes sobretot, que ha estat tractat en diversos articles¹³.

2.—El teatre a Elx.

Joan Castaño¹⁴ divideix la producció teatral il·licitana en dos grans blocs atés el lloc escènic i els personatges que hi intervenen: els «sainets de camp» i els «sainets de taller». En els primers, l'acció trascorre en el camp, generalment davant d'una masa: és el cas de *Tio, yo vull ser gos*¹⁵ de José Pérez Sánchez, estrenada el 1887, *Carabases de Matola o el tonto de Micalet*¹⁶, de Gerónimo Hernández, de 1890, i de *El tenorio de Alsabares*¹⁷, de Vicente Alarcón Macià, estrenada el 1891. Pel que fa als segons, l'acció transcorre dins d'alguna fàbrica o taller i solen fer-se ressò de les condicions socials que vivia la ciutat, en uns moments d'industrialització creixent. Entre les obres que caldria situar en aquest grup estan *Un dilluns en casa d'un mestre*¹⁸ de J. Rico Gomis, de 1887, però potser la més representativa siga *Pepeta la espardeñera u la sal de les Tancahores*¹⁹, de G. Llorente de las Casas, estrenada el 1874.

Els sainets d'Elx, a diferència dels escrits i representats a la ciutat d'Alacant i, fins i tot, els d'Alcoi, són els més rics des del punt de vista sociolò-

¹³ Vid. M. MARTÍNEZ, «El sainet a la ciutat d'Alacant», *Canelobre*, núm. 1, Alacant, 1984, pp. 45-52; i també, R. MESTRE, «Notas sobre el sainete», *Canelobre*, núm. 3, Alacant, 1985, pp. 105-114.

¹⁴ Joan CASTAÑO, «El sainete ilicitano del siglo XIX», *Revista I.E.A.*, núm. 3, Alacant, 1980, pp. 170-189.

¹⁵ Editada el 1907, establecimiento tipográfico de José Agulló Sánchez, Elx. També a *Comedies ilicitanes*, Imprenta Agulló, Elx, 1985, pp. 53-88.

¹⁶ Editada el 1892, Establecimiento tipográfico de José Agulló Sánchez, Elx. També a *Comedies ilisitanes*, pp. 89-134.

¹⁷ Editada el 1892, Establecimiento José Agulló; editada també a El ramasset, Manuel Pastor editor, Elche 1984, amb pròleg de Joan Castaño i a *Comedies ilisitanes*, pp. 135-190.

¹⁸ Imp. M. Rico, Elx, 1887.

¹⁹ Col·lecció Ilície, Elx 1922. També a *Comedies ilicitanes*, pp. 11-50. Les citacions que realitzem pertanyen a la primera edició.

gic. Ens ofereixen, sobretot, els «sainets de taller», una sèrie d'elements testimonials i històrics força importants. Així, l'obra de J. Rico dona compte de la rivalitat entre els mestres i els operaris i denuncia les discriminacions laborals de les dones en la incipient indústria. Les referències a la història sovintegen, sobretot a *Pepeta la espardeñera u la sal de les tancahores*, (1874) de Ll. G. Llorente de las Casas, que fa referència a «añ de la tempesta» (escena 4.ª): el 1853, que fou afectada la ciutat per una gran tempesta, o fa esment de la visita del polític Emilio Castelar a la ciutat. A més, el que apareix a l'obra amb una certa importància són les referències sobre el desplegament industrial que començava a viure la ciutat. De fet s'inicia amb un fragment força significatiu:

En busca de criades
van les señores,
que les que avans servien
son tancahores.
Viva el ofisi
que a totes proporciona
tan benefisi,
(p.13)

L'estructura en la major part de les obres, són variacions derivades del clàssic i finisecular «triangle amorós». Les intrigues depenen, així mateix, de la situació de triangle, mentre que la solució final dels conflictes és sempre la mateixa, conseqüència de la intenció moralitzant dels autors: el matrimoni que la protagonista desitjava. En els casos de rivalitats entre pretendents, honests, desitjats / deshonestes, indesitjats, triomfen sempre els primers.

3.—El teatre a Alcoi.

Menys interès ofereix la producció teatral d'Alcoi durant el segle passat, puix que les tres peces que coneixem se centren al voltant de la festa de moros i cristians. Les primeres obres són *La nit que venen els musics o l'olla del tio Chuán i Mentres pasa diana*²⁰, l'autor de les quals sembla ser Baptista Llorens. Les dues foren editades en el mateix volum l'any 1855. La trama, que gira al voltant de visites que reben famílies alcoianes durant el període de festa, és molt semblant en les dues. Els dos personatges principals són éssers avars i egoistes, així, en la primera, Don Pascual, «consentix tindre rates / primer que mantindre un gat». Seguint en la temàtica fester, però amb una força crítica major, tenim *Tona y Toni o la festa de*

²⁰ Imprenta y litografía de la Viuda e Hijos de Martí, Alcoi, 1855.

*Sen Chord*²¹, de Joan Baptista Llorens, estrenada i publicada a la ciutat el 1871. L'obra arremet, amb una intenció moralitzant, contra el balafament que provoquen les festes per a una família de classe mitja. El final conté una forta dosi de motaleta, així la protagonista, Tona, aconsegueix que el seu home no torne a eixir a les filaes:

...y creu lo que en tal semó
t'a dit esta qu'el vol tant
no li feu la Festa'l Sant...
la Festa es la perdisió.

La temàtica més o meys relacionada amb la festa continuà amb altres obres, *La nit de les buchaques buides* (1927) o *Me cásen l'Havana* (1931) i amb una intensa producció en la postguerra que ben bé podria arribar al mig centenar de peces²².

Esperem que aquesta breu i incompleta notícia sobre el teatre siga suficient per demostrar la necessitat i la urgència del seu estudi.

Quadre d'obres de teatre

ALACANT

- 1860. *Un fill digne d'Alacant o la venganza contra el moro*. F. Tordera.
- 1862. *Un consell de família*. Josep Victorio Mora (Xixona).
- 1886. *El cullerot*, José Borrás y Marco.
- 1888. *Micos y nones o el estreno de la plasa*, V. E. Miquel.
Carmelo el tonto, o tots d'un ventre. Ricard Civera.
- 1890. *Tonet l'alacantí*. Ildefons Llorente.
- 1897. *Calahuet y sa cosina*. M. Rubert Mollà.
Mambises en Muchamel. Pascual Orozco.
- 1904. *Cuatro casos fulminants*. M. Rubert Mollà.
- 1911. *Nelo y sa cuñá*. M. Rubert Mollà.

ELX

- 1874. *Pepeta la espardeñera u la sal de les tancahores*. Ll. Gonzaga Ellorente.

²¹ Imprenta de A. Payá e Hijos, Alcoi, 1871.

²² Vid. E. JULIA i V. BARDISA, «El sàinet a Alcoi: 1855-1986» (treball inèdit Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat d'Alacant).

1878. *Buscar la parpalla*. Ll. G. Llorente.
 1887. *Un dilluns en casa d'un mestre*. José Rico Gomis.
 Tío yo vull ser gos. José Pérez Sánchez.
Ramona o una perla en el campo. Ll. G. Llorente.
 1890. *Carabases de Matola o el tonto de Micalet*. Gerónimo Hernández.
 1891. *El tenorio de Alsabares*. Vicente Alarcón.
 Tenim notícia d'altres obres sobre les quals sols coneixen els títols: Vicent Alarcón Murcià: *Un dumenche en casa d'un colomiste*, *Un cobrador de apremi* o *un autor de porc llomi*, Salvador Fernández Torres, *Un torero llaurador* (1915).

ALCOI

1855. *La nit que venen els músics*, de J. Baptista Llorens.
Mentres pasa diana (J. Baptista Llorens).
 1871. *Tona y Toni o la festa de Sen Chordi*, de J. Baptista Llorens.

Repertoris bibliogràfics i estudis.

- Isidro ALBERT, *La imprenta en la provincia de Alicante (1602-1925)*, IDEA, 1971.
Bibliografía alicantina y alicantinista, de la Biblioteca «Gabriel Miró», C.A.A.M., Alicante, 1977.
 Joan CASTAÑO, «El sainete ilicitano del siglo XIX», revista de I.D.A. núm. 3, Alicante, 1980, pp. 170-189.
 José CALATAYUD, *Diccionario abreviado de personajes alicantinos*, Publicaciones de la CAPA, núm. 41, Alicante, 1977.
Catálogo de libros del fondo de Cultura Valenciana, C.A.P.A., Alicante, 1982.
 Encarnación CREMADES Y FONS, *Breve resumen del Teatro Alicantino en los primeros años del siglo XIX 1800-1823*. Revista del I.E.A. (Agost 1970), núm. 4. Alacant.
 Adolfo DOMÍNGUEZ, *Martí i Gadea, su vida y su obra*, Publicaciones de la C.A.P.A., núm. 81, Alicante, 1981.
 Francisco FIGUERAS PACHECO, *Escritores alicantinos*, Publicaciones de la C.A.A.M., Alicante, 1980.
 Ernesto HURTADO, *El poeta Melchor de Benimarfull (1781-1865)*, Publicaciones de la C.A.P.A., Alicante, 1981.
 Constantí LLOMBART, *Los fills de la Morta-viva*, València, 1883 (ed. fac-símil León Roca, València 1973).
 Vicente RAMOS, *Literatura alicantina (1839-1939). Ensayo crítico y biográfico*, Ed. Alfaguara, Madrid-Barcelona, 1966.

- *El teatro Principal en la historia de Alicante*, Ayuntamiento, Alicante, 1965.
- «Jaime I en algunos escritores alicantinos del siglo XIX», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, núm. 19, Alicante, 1976, pp. 139-152.
- «En el centenario de “Pepeta la espardeñera”», a *Literatura ilicitana*, I.E.A., Alicante, 1977, pp. 129-134.
- Manuel RICO GARCÍA, *Ensayo biográfico de escritores de Alicante y su provincia*, Establecimiento tipográfico de Antonio Reus, Alicante, 1988. Dos volums. Reedició Instituto «Juan Gil-Albert», Alacant, 1987. S'hi afegeixen catorze volums manuscrits.
- Manuel RICO GARCÍA, *Bosquejo histórico de la imprenta en Alicante en el siglo XIX*, Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos, Alicante, 1961. Edición compilada per Vicente Martínez Morellá.
- Joan VALLS, «Un siglo de poesía alcoyana» (1850-1950), a *I Asamblea Comarcal de Escritores*, Publicaciones del Instituto de Estudios Alicantinos, Alicante, 1972, pp. 9-32.

Biblioteques:

- «Gabriel Miró», ciutat d'Alacant.
- «Casa de la Cultura», ciutat d'Alacant.
- «Biblioteca Municipal i Arxiu Històric». Elx.